

ЛИТЕРАТУРА

1. Пилотное исследование аудитории FM-радиостанций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://aro.by/2015/09/15/>. – Дата доступа : 25.08.2018.
2. Ершов, Ю. М. К определению понятия познавательного телевидения / Ю. М. Ершов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. – 2008. – № 10. – С. 113 – 125.
3. Ершов, Ю. М. Аудитория будущего ТВ и перспективы познавательного вещания / Ю. М. Ершов // Вестн. Томск. гос. ун-та. Сер. Филология. – № 2(06). – С. 101 – 108.
4. Правдивец, В. В. Информационное поле Республики Беларусь. Структура и подходы к изучению. Формирование и развитие / В. В. Правдивец, Д. Г. Ротман, В. В. Русакевич. – Минск : Зималетто, 2009. – 184 с.
5. Горегляд, Е. Н. Витебская ономастическая школа: истоки и перспективы / Е. Н. Горегляд // Смоленск и Смоленщина в именах и названиях: история и современность (к 1150-летию со дня основания города): сб. ст. – Смоленск : Маджента, 2012. – С. 22–27.
6. Зубанова, Л. Б. Современное медиапространство : подходы к исследованию и принципы интерпретации / Л. Б. Зубанова // Вестн. гос. акад. культуры и искусств. – 2008. – № 2(14). – С. 6 – 17.
7. Акинфиев, С. Н. Жанровая структура российского развлекательного телевидения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10 / С. Н. Акинфиев ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2008. – 40 с.
8. Мозговой, А. В. Социальная сущность досуга / А. В. Мозговой // Наука и образование. Изв. Юж. отделения Рос. акад. образования и Ростов. гос. пед. ун-та. – 2003. – № 2. – С. 23–30.

The article aims to identify the key features of the contemporary radio media space in Belarus, its value and thematic content. According to the study, the contemporary radio media space in Belarus, in addition to its informational and entertainment functions, has a cognitive vector, which mainly cultivates everyday knowledge. A model is built to demonstrate how the radio contributes to the formation of certain values.

Поступила в редакцию 11.11.2019

В. П. Дзігадзюк

ГРАМАТЫЧНЫЯ СРОДКІ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ КАТЭГОРЫІ РЭТРАСПЕКЦЫІ Ў ТВОРАХ В. ПАТАВАЙ І Л. РУБЛЕЎСКАЙ

В статье исследуется вопрос определения грамматических средств реализации категории ретроспекции в белорусском художественном тексте. Представлены имплицитные (частные формы прошедшего времени; модальные глаголы в форме прошедшего времени + инфинитив; конструкция «инфинитив + прошедшее время»; частица *бывало*; сослагательное наклонение) и эксплицитные (причастие) маркеры перехода в ретроспективное временное пространство.

Анализ работ Е. В. Падучевой, З. Я. Тураевой, А. В. Бондарко и др., посвященных изучению категории ретроспекции в языкознании, позволил выработать направления исследования указанного явления на белорусскоязычном материале.

У апошні час цікавасць да праблемы катэгорыі часу ў лінгвістыцы ўзрастае ў сувязі з актуальнасцю даследаванняў, якія звязаны з камунікатыўным аспектам мовы. Павышаная ўвага даследчыкаў да мастацкага часу тлумачыцца зацікаўленасцю да прасторы і часу ў мастацкім наратыве, які характарызуецца перапляценнем часавых планаў, зрухам у часавым кантынууме. Таму пытанне вызначэння сродкаў рэалізацыі мастацкага часу, у тым ліку катэгорыі рэтрэспекцыі, з'яўляецца прадметам многіх лінгвістычных даследаванняў і знаходзіць сваё адлюстраванне ў працах навукоўцаў. Даследчык А. В. Падучава вызначае адсутнасць асабовых граматычных форм у наратывным рэжыме, які характарызуецца формамі часу і трываннем [1]. З. Я. Тураева адзначае ролю часавых форм у пабудове мастацкага часу, але не ў сваіх парадыгматычных і сінтагматычных адносінах, а ў інтэграцыйных. Парушэнне часавай паслядоўнасці, зрухі ў часе іншы раз прыводзяць да цяжкасці вызначэння храналогіі падзей, што звязана з адсутнасцю канкрэтных маркераў суадносін «раней чым» і «пазней чым» [2]. Іншай думкі прытрымліваецца К. В. Ліфанцьева і лічыць асноўным маркерам пераходу да мінулага на часавай плоскасці лексічныя, стылістычныя адзінкі, графічныя сродкі, кампазіцыю [3]. У сваіх даследаваннях А. В. Бондарка разглядае часавую арыентаванасць у суадносінах абсалютнага і адноснага часу, значэнне якіх звязана з рознымі цэнтрамі часовага дэйкіса [4].

Відавочна, пры вывучэнні мастацкага часу даследчыкі абапіраліся на розныя метадалагічныя прынцыпы: граматычныя, сінтаксічныя і лексічныя. Былі прааналізаваны асноўныя аспекты катэгорыі рэтрэспекцыі. Так, на матэрыяле французскай, англійскай, нямецкай моў вызначаны граматычныя сродкі рэпрэзентацыі дыскантынуума, што праяўляюцца ў часавых формах. Экспліцытнасць рэтрэспекцыі вызначана прамымі лексічнымі сродкамі – акалічнасцямі часу, рэтрэспектыўнай семантыкай, займеннікамі, у той час як імпліцытнасць звязана з ускоснымі маркерамі – паўторамі. Аднак сёння застаюцца грунтоўна не вывучанымі пытанні спосабаў і сродкаў выражэння аналізуемай адзінкі.

Актуальнасць артыкула абумоўлена неадназначнасцю трактоўкі катэгорыі рэтрэспекцыі ў навуковай літаратуры. Неабходна выявіць імпліцытныя і экспліцытныя спосабы граматычнай маркіроўкі рэтрэспекцыі ў творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай, усе магчымыя формы тэкставага прошлага часу – перфектнага, імперфектнага, аорэстычнага. Да таго ж, у беларускім мовазнаўстве адсутнічае даследаванне катэгорыі рэтрэспекцыі ў мастацкім тэксце, што стварае неабходнасць правядзення аналізу рэпрэзентацыі названай катэгорыі на ўсіх узроўнях моўнай арганізацыі.

Мэта артыкула – выявіць і класіфікаваць граматычныя сродкі выражэння катэгорыі рэтрэспекцыі ў творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай.

Кропкай адліку для вызначэння граматычных сродкаў выражэння катэгорыі рэтрэспекцыі ў мастацкім часе з'яўляецца ўмоўны пункт пачатку

дзеянняў, фактаў, у адносінах да якога выяўляецца паслядоўнасць падзей [2, с. 47]. Паколькі мастацкі час характарызуецца мнагамернасцю і зменай формы апавядання, то пераход дыялагічнай мовы да ўскоснай, ад ускоснай да апавядання і наадварот прыводзіць да змены часавай прасторы і кропкі адліку. Гэта сведчыць аб наяўнасці разнастайнай ступені выражэння мастацкага часу часавымі формамі дзеяслова. Аднак іх значэнне адрозніваецца ад формаў дзеясловаў у сваіх парадыгматычных і сінтагматычных адносінах, якія рэалізуюць граматычную катэгорыю – адны і тыя ж формы часу могуць утвараць розныя часавыя адносіны.

Разам з тым у беларускай мове лакалізаванасць дзеяння ў часавай прасторы звязана не толькі з формай часу, але і з формай трывання – закончанага і незакончанага. Функцыянаванне гэтых катэгорый вызначае асобныя семантычныя значэнні часу.

Выбар аўтарам моўных сродкаў выражэння катэгорыі рэтраспекцыі залежыць ад часавай арыентацыі апавядання. Так, характэрнай рысай для плана апавядальніка ад трэцяй асобы з'яўляецца форма прошлага часу. Трэба адзначыць, што яго значэнне ў мастацкім тэксце адрозніваецца ад таго, якое прадстаўлена ва ўмовах рэальнай камунікацыі. Вядома, што прошлы час ужываецца ў дачыненні падзей, якія ўжо адбыліся і не звязаны з цяперашнім. Аднак у мастацкай прасторы прошлы час ужываецца ў якасці мастацкага цяперашняга, і чытачу здаецца, што дзеянні адбываюцца ў дадзены момант. Таму ў лінгвістыцы цяперашні наратыўны час суадносіцца з прошлым. Такім чынам, калі падзеі перадаюцца ад першай асобы, то моўнае выражэнне прадстаўлена формамі прошлага, цяперашняга і будучага часу, у той час як апавяданне ад трэцяй асобы фарміруецца формамі прошлага.

Прошлы час, як вызначае лінгвістычная энцыклапедыя, гэта «форма фінітнага дзеяслова, якая паказвае, што сітуацыя, пра якую ідзе размова ў сказе, папярэднічае моманту гутаркі ці іншаму моманту, і ў думках прыраўноўваецца да моманту гутаркі» [5]. Таму формы прошлага часу завершанага ці незавершанага трывання адрозніваюцца ад астатніх часавых форм, бо толькі яны здольны паказваць зрушэнне ў мінулае на часавай плоскасці ў адносінах да моманту гутаркі; выражаюць значэнне перфектнасці.

Адзначана, што катэгорыя рэтраспекцыі рэалізоўваецца як у плане мовы аўтара, так і ў плане мовы персанажаў. Форма апавядання адыгрывае важную ролю ў ступені выяўленасці дыскантынуума ў сюжэтным часе. Так, калі апавяданне вядзецца ў прошлым часе, то мы можам адзначыць імпліцытнасць граматычных сродкаў у адносінах да вызначэння рэтраспектыўнасці дзеянняў. У той час як момант гутаркі персанажаў адпавядае цяперашняму часу – усе падзеі, пра якія гаворыцца ў прошлым, адносяцца да рэтраспектыўнай прасторы.

У нашым даследаванні мы разглядаем сродкі ўвядзення ў рэтраспектыўны план, які суадносіцца са словазлучэннем, сказам або фрагментам тэксту. У першую чаргу рэалізацыя даследуемай катэгорыі можа быць абумоўлена граматычнымі фактарамі і выражацца імпліцытна. У якасці граматычных адзінак рэпрэзентацыі дыскантынуума выкарыстоўваюцца часавыя формы дзеяслова ў сваіх асобных значэннях.

Класіфікацыя агульных і асобных значэнняў форм часу, прапанаваная А. В. Бандарка [4], дазваляе нам выявіць тыя часавыя формы дзеяслова, якія ўказваюць на мінулае ў адносінах да базіснага часу. Вызначэнне маркераў рэтраспектыўнасці грунтуецца на інтэрпрэтацыі значэння форм прошлага часу ва ўзаемадзеянні трывання, кантэксту, лексічнага значэння дзеяслова.

Увядзенне ў рэтраспектыўны план можа быць выражана пр о ш л ы м н е з а к о н ч а н ы м п а ў т а р а л ь н а г а д з е я н н я з н а я ў н а с ц ю р о з н ы х а к а л і ч н а с ц е й ч а с у , я к і я ў с у в я з і п а к а з в а ю ц ь н а м і н у л а с ц ь п а д з е й д а м о м а н т у г у т а р к і : *Не раз чуў Іаан, як маліліся за яе людзі* [6, с. 38]; – *Я мала што ведаю. Маці, праўда, часта расказвала пра сваю бабулю, якая развялася з мужам, князем Палецкім, і з'ехала ў Санкт-Пецярбург* [7, с. 24]. Дадзенае значэнне не заўсёды патрабуе наяўнасці акалічнасных маркераў, зрух у часе можа паказваць кантэкст, які ўплывае на часавую форму. Такі тандэм (узаемадзеянне) дазваляе чытачу ўявіць любое дзеянне як паўтаральнае, пастаяннае. – *Наракаеце на дурнога дылетанта – не ўмеў ацаніць багаці, якімі валодаў, і шанаваў кіч?* [7, с. 14].

Рэтраспектыўнасць падзей можа быць выражана асобай формай прошлага незакончанага – пр о ш л ы м п а с т а я н н а г а д з е я н н я . Сама семантыка дзеяслова абумоўлівае дадзенае значэнне: *Вядома, Артураў тата быў важны чыноўнік «за Саветамі», ездзіў на свеце... Сыночка-«бітніка», дарэчы, лічыў «страчаным», нават неяк прымусова засадзіў у прывілеяваную псіхушку* [7, с. 143].

Зрэдку ўжываецца пр о ш л ы н е з а к о н ч а н ы ч а с к а н к р э т - н а г а а д з і н к а в а г а з н а ч э н н я . Працэс дзеяння, што ў першую чаргу абумоўлены кантэкстам, можа быць выражаны самой формай дзеяслова: ... *Аўтар запісу націскаў на пяро ледзь-ледзь, а апошняя старонка ўвогуле не прачытваецца* [7, с. 95].

Маркерам рэтраспектыўнасці ў большасці выпадкаў з'яўляецца п р о ш л ы з а к о н ч а н ы ч а с п е р ф е к т н а г а з н а ч э н н я . Такое адценне прадвызначае семантыка самога дзеяслова як у прастай мове гаворачага, так і ў апазданні ад імя аўтара: *Вас князь кліча! Сваты зноў прыехалі!* – *яна аж захлыналася словамі* [6, с. 12]; *Цэліць ён трапна – навучыўся і бяз бацькавага дазволу* [7, с. 145]. Намі адзначана, што ў мастацкім тэксце рэтраспектыўнасць можа быць рэпрэзентавана толькі акцыянальна-перфектным значэннем прошлага часу.

Дыскантынуум у тэкставай прасторы можа быць выражаны формай прошлага закончанага ў аорыстычным значэнні, пры гэтым неабходна наяўнасць у большасці выпадкаў указання на час здзяйснення дзеяння, г. зн. лексічных сродкаў: *Нашто тады Яна пайшла з Брачыславай!* [6, с. 28]. Наяўнасць прыслоўя *тады* ў рэтраспектыўнай тэкстаструктуры адносіць дзеянне да пэўнага моманту ў мінулым: да святкавання ночы на Купала, калі Прадыслава сустрэлася з Раманам, будучым каханым. Аднак варта адзначыць, што перфектнае значэнне лексічна залежна ў большасці выпадкаў і таксама, як і аорыстычнае, абумоўлена кантэкстам. Такім чынам можна сцвярджаць, што абедзве гэтыя формы мала чым адрозныя.

Як ужо было згадана раней, рэтраспектыўныя адзінкі могуць выступаць у форме фрагмента тэксту або з'яўляцца асноўным сюжэтам тэксту. Таму важную ролю ў выражэнні мінулага ў адносінах да моманту гутаркі адыгрывае першы сказ рэтраспектыўнай тэкстаструктуры. Звычайна зачынам дыскантыну-ума з'яўляецца прошлы закончаны час. Ва ўрыўку *Але ўсё роўна князь Георгі, бацька Прадыславы, перабраўся з дзядзінца, дзе жылі княжацкія сем'і, амаль на самы канец Полацка, на Вадзяную вуліцу, што вяла да Дзвіны. Ён пасва-рыўся з братам, вялікім князем Барысам, і назло яму зрубіў багатыя харомы пад самым земляным валам, які аперазаў прадмесце. Тут жыла гарадская бедната, рамеснікі, і сярод шэрых сляпых хацін нечаканым быў вялізны княжацкі дом – новы, з жоўтымі смалістымі сценамі, з разьбянымі церамамі ўверсе і празрыстымі – з заморскай слюды – вокнамі. Але Прадыслава была рада іхняму перасяленню: яна магла цяпер часцей выходзіць за горад, у адзіноце думаць пра тое, што хвалявала яе душу, – філасофскія развагі Платона і Арыстоцеля, свае ўласныя ўяўленні аб жыцці і смерці, аб сэнсе быцця [6, с. 12]* пачатак рэтраспектыўнай тэкстаструктуры выражаны прошлым закончаным перфектнага значэння, якое завяршаецца прошлым незакончаным пастаяннага дзеяння і тэмпаральным прыслоўем *цяпер*. У большасці выпадкаў такія лексічныя адзінкі, як *цяпер* і інш., з'яўляюцца маркерам пераходу да базіснага часу: – *Нічога, галоўнае – публікацыя з'явілася! Водгукаў колькі! І добра, што дамагліся прыпіскі: – «З асабістага архіва Магдаліны Дарбут-Сташынскай». Цяпер твае правы ніхто не аспрэчыць [7, с. 137].*

Часавая лакалізаванасць падзей у мінулым у адносінах да кропкі адліку ўнутры самой рэтраспектыўнай звышфразовай адзінкі можа быць выражана формай прошлага часу аднаго віду трывання, але асабовыя значэнні прэдыкатаў могуць быць розныя, што залежыць ад кантэксту і мэты аўтара: – *Разумееш, дзед марыў, каб ягоныя экспанаты трапілі ў сталічны музей. А з раённым меў адносіны, мякка сказаць, складаныя. І ён сто разоў мяне прасіў – калі што, каб я сам паклапаціўся пра ягоныя зборы [7, с. 7].* У дадзеным урыўку прэдыкаты выражаны прошлым часам незакончанага трывання, аднак першыя два вызначаюць пастаяннае дзеянне, а прэдыкат *прасіў* у сукупнасці з лексічнай адзінкай *сто разоў* паказваюць на паўтаральнасць дзеяння.

Паслядоўнасць размяшчэння формаў аднаго трывання можа быць парушана пераходам да другога трывання: – *Я разумею, што нядобра... Але я паклаў у той куфэрак пяцьдзясят рублёў – усё, што меў. Дый і злодзей з мяне аказаўся ніякі – дагналі, далі ў каршэнь... Добра, у міліцыю не пацягнулі. Але рукапіс я абараніў. І з дакладам пра Андрыеўскага мяне нават запрашалі на канферэнцыю ў Чэхію [7, с. 97].* У дадзеным выпадку мы назіраем нейтралізацыю прошлага закончанага незакончаным, аднак яна з'яўляецца тут факультатывнай: замена дзеяслова *запрашалі* (незак. тр.) у дадзеным кантэксте на *запрасілі* (зак. тр.) не парушае сэнс зместу.

Семантыка некаторых дзеясловаў або сам кантэкст не дазваляе ўжыванне закончанага трывання, таму нейтралізацыя відавога процінастаўлення ў такіх выпадках абавязковая: – *Сына, майго дзеда, яна забрала з сабой,*

фактычна **выкрала**. **Скончыла** медыцынскія курсы. **Усё жыццё працавала** фельдчаркай. **Замуж** болей **не выйшла**. Князь другі раз **ажаніўся**, **меў** дзяцей. **Здаецца**, **нехта** з іх роду **жыве ў Польшчы**. **Паколькі** пасля разводу князь **пазбавіў і былую** жонку, **і яе сына** **правоў на спадчыну**, **я ні на што тут прэтэндаваць не магу** [7, с. 25].

Падзеі ў рэтраспектыўнай прасторы звышфразавых адзінак (ЗФА) могуць быць рэпрэзентаваны не толькі формай прошлага часу. Можна назірацца пераноснае ўжыванне часу іншымі граматычнымі формамі, аднак семантычна яны суадносяцца з кантэкстам у прошлым. Прысутнасць цяперашняга часу ў кантэксте прошлага тлумачыцца цеснай сувяззю гэтых фактаў з мастацкай цяперашняй рэчаіснасцю, з’яўляецца актуальным, рэальным і на момант гутаркі: – *Чаму ты не пайшоў шукаць тое, што зямля раскрывае перад чалавекам?* [6, с. 23].

У ходзе праведзенага даследавання намі выяўлены іншыя сродкі імпліцытнай рэпрэзентацыі рэтраспектыўных тэкстаструктур. Так, мадальныя дзеясловы ў форме прошлага часу + інфініты ў перадаюць магчымасць або немагчымасць здзяйснення падзей у мінулым: *Магдаліна ажно пачырванела ад сораму – як яна **магла забыцца** пра птушку?* [7, с. 73]; *Як я **хацела быць** у ім! Але калі зразумела, што не магу быць сярод лепшых мастакоў, перавялася з мастацкага на мастацтвазнаўчае аддзяленне. Не ведаю, **можна**, і ўчыніла глупства ...* [7, с. 4]. Мадальныя канструкцыі могуць як ініцыяваць рэтраспектыўныя ЗФА, так і рэалізоўваць зрух у часовае мінулае ў рамках аднаго сказа.

Часам дыскантынуум адбываецца на аснове канструкцыі «інфініты ў + прошлы час». Прычым у такіх сказах назіраецца ўжыванне мадальных слоў, што надае большую рэтраспектыўную выразнасць тэкстаструктуры: – *Ды, **відаць**, перад дзеўкай **пахваліцца** **захацеў**, – насмешна вымавіў вусаты дзядзька з пістолем за поясам, і заўважыўшы засмучэнне Вінецся, **зарагатаў** зноў* [7, с. 148].

Зрэдку паказчыкам рэтраспекцыі выступае часціца *бывала*, якая па сваім значэнні паказвае на нерэгулярныя дзеянні, што паўтараюцца ў мінулым – *другі раз, раней, здаралася так: Дзед Усяслаў, **бывала**, сам праз вогнішча ў **малодасці** скакаў, дый і ў **старасці** любіў глядзець, як іншыя, падабраўшы адзежыны, перамахвалі праз чырвоныя каснікі агню* [6, с. 20]. На прыкладзе дадзенай тэкстаструктуры мы назіраем узмацненне рэтраспектыўнай семантыкі часціцы акалічнасцямі ў *малодасці*, у *старасці*, якія таксама суадносяцца с дзеяннямі ў мінулым.

Рэалізацыя катэгорыі рэтраспектыўнасці можа выражацца ў *моўным ладам*. Спалучэнне часціцы *бы* і формы прошлага часу здольнае парушыць кантынуум апаздання і аднесці да нейкага моманту ў мінулым: *Дзед нізавошта **не стаў бы** захоўваць у сябе падазроныя паперы. Калі не мог **выкарыстаць** – на лецішча і ў печку* [7, с. 110].

Змена часавай паслядоўнасці падзей можа быць рэпрэзентавана экпліцытна з удзелам *дзе прыметнікаў* прошлага часу ў функцыі прэдыката.

Па сваім значэнні гэтая асобая форма суадносіцца з перфектнасцю, больш аддаленым часавым планам у дачыненні да кропкі адліку, ўжываецца толькі ў залежным стане і вытворна ў большасці выпадкаў ад асновы закончанага трывання: – *Ты сама хоць чула пра літоўскі статут, канстытуцыю Вялікага Княства Літоўскага? Ведаеш, што яна **напісаная** на старабеларускай мове? ...* [7, с. 74]; *Дзе яна, гэтая моц? **Страчана** ў нізкім будане з яловых лапак?* [6, с. 28]. Разглядаемыя маркеры рэтраспекцыі суадносяцца з акцыянальна-перфектным значэннем. Адсутнасць акалічнасных паказчыкаў часу не перашкаджае аднесенасці дзеянняў да моманту іх станаўлення ў прошлым, дзе важную ролю ў такіх выпадках адыгрывае семантыка дзеепрыметніка і кантэкст.

Назіраюцца выпадкі, калі дзеепрыметнік ужываецца з дапаможным дзеясловам *быў*. Даследчык А. А. Шахматаў не адносіць такую форму да перфектнасці, а размяжоўвае дзеяслоў *быць* і дзеепрыметнік, разглядае іх як форму прошлага часу залежнага стану. Падобная кваліфікацыя грунтуецца на неперфектным характары дзеяння, аорэстычным: – *Дуренькая! – азваўся Марк. – Стары **быў рэпрэсіраваны**, калі якія сваякі і ёсць – даўно ад яго адракліся* [7, с. 75]. Аднак назіраюцца выпадкі, калі значэнне дзеепрыметніка з дапаможным дзеясловам можа актуалізавацца ў прошлым і мець пэўныя адносіны да кропкі адліку, што суадносіцца з перфектнасцю: *Але позна – цяпер я была ўпэўненая, што парадак у гэтым скляпенні **быў невыпадковы і дрэва было адрэстаўрыраванае** менавіта ім* [7, с. 15].

Такім чынам, для вызначэння граматычных сродкаў выражэння катэгорыі рэтраспекцыі служыць умоўная кропка пачатку дзеянняў, фактаў, у адносінах да якой вызначаецца паслядоўнасць падзей. Характэрная мнагамернасць і змена формы апавядання прыводзіць да змены часавай прасторы і кропкі адліку, што сведчыць аб наяўнасці разнастайнай ступені выражэння мастацкага часу часавымі формамі дзеяслова ў інтэграцыйных адносінах.

Намі адзначана, што выбар аўтарам выкарыстання моўных сродкаў выражэння катэгорыі рэтраспекцыі залежыць ад часавай арыентацыі і формы апавядання. Так, імпліцытнасць даследуемай катэгорыі вызначаецца асобымі формамі прошлага часу – прошлым незакончаным паўтаральнага дзеяння, прошлым пастаяннага дзеяння, прошлым незакончаным канкрэтнага адзінкавага значэння, прошлым закончаным перфектнага значэння, прошлым закончаным у аорэстычным значэнні; мадальнымі дзеясловамі ў форме прошлага часу + інфінітыў; канструкцыяй «інфінітыў + прошлы час»; часціцай *бывала*; умоўным ладам. Варта адзначыць, што інтэрпрэтацыя значэння форм прошлага часу грунтуецца на ўзаемадзеянні трывання, кантэксту, лексічнага значэння дзеяслова. Аднак перфектнае значэнне дзеепрыметніка суадносіцца з экспліцытнай актуалізацыяй рэтраспектыўнай адзінкі. Выяўлена, што адсутнасць акалічнасных паказчыкаў часу не перашкаджае аднесенасці дзеянняў да моманту іх станаўлення ў прошлым, дзе важную ролю ў такіх выпадках адыгрывае семантыка дзеепрыметніка і кантэкст.

ЛІТАРАТУРА

1. *Падучева, Е. В.* Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Языки слав. культуры, 2010. – 480 с.
2. *Тураева, З. Я.* Категория времени: Время грамматическое и время художественное (на материале английского языка) : учеб. пособие / З. Я. Тураева. – Изд. стереотип. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2016. – 216 с.
3. *Лифантьева, Е. В.* Реализация текстовой категории ретроспекции в англоязычном художественном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Е. В. Лифантьева ; Моск. гос. ин-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2009. – 17 с.
4. *Бондарко, А. В.* Теория функциональной грамматики (темпоральность / модальность) : пособие для студентов / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 264 с.
5. *Ярцева, В. Н.* Лингвистический энциклопедический словарь [Электронный ресурс] / В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. –Режим доступа: <http://tarem-mark.narod.ru/les/>. – Дата доступа: 04.11.2019
6. *Іпатава, В.* Прадыслава: аповесці і апавяданні : для сярэд. і шк. узросту / В. Іпатава. – Мінск. : Беларусь, 1997. – 272 с.
7. *Рублеўская, Л.* Сэрца мармуровага анёла : аповесці, раман / Л. Рублеўская. – Мінск. : Маст. літ., 2012. – 350 с.

The article investigates the issue of determining the ways of grammatical marking of retrospection in Belarusian literary texts. Implicit and explicit markers of discontinuum are identified and classified, types of retrospection are marked according to the ways of its representation in the text. The forms of the past tense in their general and particular meanings, which can break the continuum of the narrative, are determined; the form of expression within the retrospective unit is also studied.

Поступила в редакцию 26.11.2019

Н. И. Курганова

ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ БЕЛОРУСОВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНЦЕПТА «УСПЕХ»

В статье рассматривается проблема изучения языкового сознания как нового объекта лингвистики. Уточняется его сущность и природа и на этой основе предлагается динамическая модель его функционирования в виде смыслового поля, объединяющего значения и смыслы, процессы и результаты когнитивно-дискурсивной деятельности индивида и социума. Определяется статус концептов как структурных единиц языкового сознания и выделяются уровни и параметры их функционирования в виде стереотипного ядра, когнитивной и смысловой структуры. На материале ассоциативных экспериментов, проведенных в Республике Беларусь, проводится моделирование содержания и структуры концепта «успех» через призму языкового сознания студентов-белорусов, выделяются его ведущие стратегии интерпретации и идентификации.